

בני מרמורש עולים בחומה

עלייתם של יהודי מרמורש לארץ ישראל לפני השואה

הרובע היהודי בסיגט, בירת מחוז מרמורש (איור: ג' פנל, 1892)

לאחר המלחמה סופח חלקו הצפוני של המחוז לצ'כוסלובקיה ואוחד עם שלושה חלקי מחוזות הונגריים לטריטוריה חדשה שנקראה "קרפּטורוס". חלקו הדרומי של מרמורש סופח לרומניה ונותר כמחוז נפרד. במהלך מלחמת העולם השנייה חזרו שני חלקי מרמורש לידי הונגריה, ולאחריה צורף החלק הצפוני לאוקראינה והחלק הדרומי הוחזר לרומניה. ליהדות מרמורש היו מאפיינים ייחודיים, לא רק ביחס ליהדות הונגריה אלא אף ביחס לכלל יהדות מזרח אירופה. רובם

בשנת 1932 שלח ר' יואל טייטלבוים, שנודע לימים בתואר "הרבי מסאטמר", מכתב ברכה לבאי האסיפה בעיר סיגט שבה דנו בעליית יהודים חרדים לארץ ישראל. וזה לשונו:

בדבר אשר הציע לפני שקמו ונתעוררו בגלילותיו קהל גדול יריאים וחרדים, וכ"י [וכת יראים], וע"ז [ועל זה] התאספו יחד לקבוע דירתם באה"ק [בארץ הקודש] ולהתפרנס שם מנחלת שדה וכרם, אל תהי ברכת הדיוט קלה, אשר מקירות ליבי אברכם במלא מובן המלה, השי"ת [השם יתברך] ינחוו במעגלי צדק ויזכה בכם מפעליו להרבות ולהטיב ולחזות בנועם ד' שמה ("יידישע פרעסע", 16.7.1932).

מי ומי במרמורש?

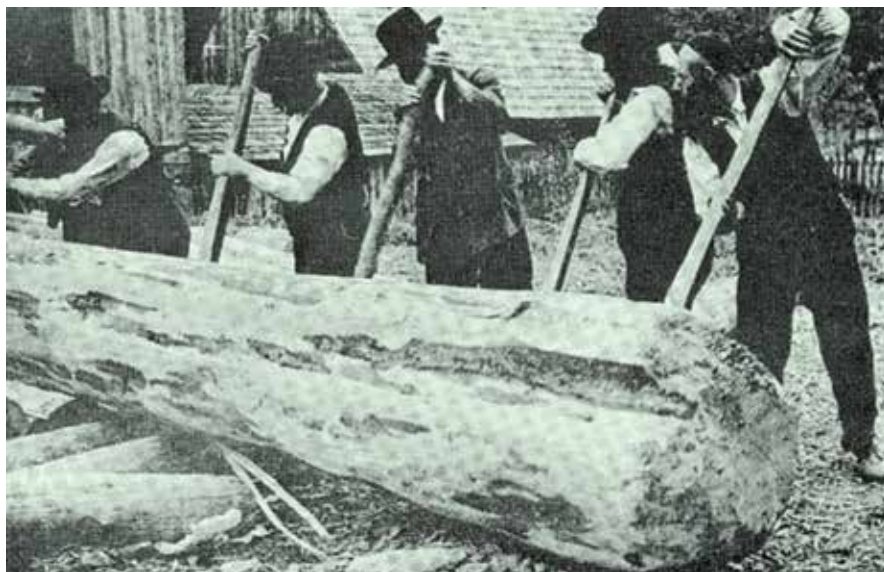
ר' יואל נולד בסיגט, בירת מחוז מרמורש ברומניה שבה שימשו אבותיו ברבנות. רבני המחוז נודעו בקנאותם לאורח חיים חרדי ואנטי-ציוני. מרמורש היה אחד ממחוזותיה של הונגריה הגדולה, ששכן לרגלי הרי הקרפטים וגבל בחלקה המזרחי של גליציה. ההתיישבות היהודית בו החלה בראשית המאה ה-18 והתגברה במהלך המאה ה-19. ערב מלחמת העולם הראשונה חיו במחוז מרמורש, ששטחו כמחצית משטח מדינת ישראל, כ-70,000 יהודים. הם התגררו בכ-150 יישובים חקלאיים ובכמה עיירות, והיוו כחמישית מכלל האוכלוסייה.

ד"ר מנחם קרוינקרץ - חוקר את תולדות יהודי מרמורש. רופא שיניים במקצועו, בעל דוקטורט בספרות יידיש ובעל דוקטורט נוסף בהיסטוריה יהודית.

בית הכנסת עולי מרמורש בירושלים (השלט "הודבק" לתמונה)

חובטי עצים יהודים במרמורש, ראשית המאה ה-20

בין שלוש הקבוצות הללו שרר מתח מתמיד, שהתבטא גם בהתיישבות בארץ ישראל. כך למשל, התגלעה מחלוקת בסוף שנות ה-20 של המאה ה-19 בין שניים מגדולי רבני הונגריה, ר' משה סופר (ה"חת"ם סופר") כנציג האשכנזים ור' משה טייטלבוים (ה"ישמח משה") מצד החסידים. המחלוקת עסקה בחלוקת כספי "כולל שומרי החומות קופת ר' מאיר בעל הנס" שנאספו בהונגריה. לבסוף הוחלט כי הכספים שייאספו מן המחוזות שבהם היה רוב לחסידים, ומרמורש בראשם, יחולקו למתיישבים החסידים בארץ ישראל.

אף שהעולים ממרמורש הגיעו לארץ ישראל כבר בראשית המאה ה-19, העדות הראשונה להתארגנותם היא רק מאמצע מאה זו. באיגרת שכתב ר' ישראל צבי הירש שכטר מצפת בשנת 1860 לבניו, שנתרו באירופה, הוא תיאר את התנהלותו הלקויה של ראש "כולל מרמורש" בצפת ומנה אחדים מחבריו. מסמכים נוספים מעידים שבאותן שנים פעל כולל של יוצאי מרמורש גם בעיר העתיקה בירושלים. בין יהודי מרמורש היו גם כמה משכילים בעלי השקפות מודרניות. אחד מהם, דוד מילר מסיגט, עלה לארץ ישראל בשנת 1888 והתמנה למורה בראש פינה. בהמשך שימש מורה בקהילת השומרונים בשכם ואף ייצג אותם במגעייהם עם התנועה הציונית. בעקבות יחסיו הקרובים עם משכילים ערבים כתב בשנת 1929 את הספר "מכתבים פוליטיים", על היחסים בין יהודים לערבים והסיכויים להסכם ביניהם.

בין ערי הקודש לעמק יזרעאל

לקראת סוף המאה ה-19 התגברה עליית יהודי מרמורש החרדים, והם המשיכו להתיישב בעיקר בצפת ובירושלים. בראשית המאה ה-20 פרצה מחלוקת קשה בין הרבנים מסיגט ומוויז'ניץ על איסוף וחלוקת הכספים שנועדו לתמוך בעולים משני הפלגים החסידיים העיקריים של מרמורש. בעקבות המחלוקת הקימו שתי החצרות כוללים נפרדים, ופרסמו כרוזים וחוברות שהופצו במזרח אירופה ובארצות הברית לאיסוף תרומות. ממסמכים אלו עולה שמספרם של יוצאי

חלוצי העמק בבול "ק"7: היכן אנשי כפר גדעון?

המוחלט של יהודי מרמורש היו חרדים, ורבים השתייכו לאחת החצרות החסידיות. רוב היהודים היו עניים ועסקו בחקלאות או בתעשייה ובמסחר שהתבססו על מוצרים חקלאיים. על אף המצב הכלכלי הירוד העסיקו קהילות יהודיות רבות רבנים, דיינים, מלמדים ושוחטים, ואלו פרסמו במהלך השנים מאות ספרי קודש בכל תחומי הדעת התורניים. כל הבנים (ומקצת הבנות) נשלחו ללימודים מסורתיים ב"חדר", ורק יחידים זכו לחינוך כללי בבתי הספר או ללימודי המשך בשיבה גבוהה. מרבית חברי הקהילה נשמעו להוראות הרבנים, שהחזיקו בעמדות דתיות קיצוניות במיוחד. תופעות כמו היטמעות תרבותית, רפורמות דתיות, נישואי תערובת או התבוללות, שהיו נפוצות יחסית בשטחי הונגריה, היו נדירות מאוד במרמורש. את יהודי מרמורש החרדים אפשר לחלק לשלוש קבוצות בעלות זהות דתית נפרדת: היהודים האשכנזים, כלומר החרדים שמקורם במרכז אירופה, שלא השתייכו לחצר חסידית והיו פתוחים יותר לחידושי המודרנה; חסידי ויז'ניץ, שהתיישבו בדרך כלל בכפרים; וחסידי סיגט, שהתגוררו ברובם בעיירות הגדולות והיו הקיצוניים ביותר בהשקפתם הדתית.

קיבוץ גלויות מחוזי - התאחדות עולי מרמורש בירושלים

רשימת החברים, ההתאחדות "עולי מרמורש" בארץ ישראל

השם	הכתובות	מספר	מספר	מספר	השם
1	הרצל	201	1	3	הרצל
2	הרצל	220	4	5	הרצל
3	הרצל	216	22	4	הרצל
4	הרצל	210	18	6	הרצל
5	הרצל	203	5	4	הרצל
6	הרצל	207	10	4	הרצל
7	הרצל	215	6	8	הרצל
8	הרצל	211	7	3	הרצל
9	הרצל	208	8	6	הרצל

הסתדרות המזרחית
ORGANIZATIUNEA MIZRACHI
CENTRALA DE IERUSALEM

רשימת החברים

מספר	שם	מספר	מספר
1	Akron Stern	2	3
2	Gilbert Wez	3	4
3	Shlomo Wolf	4	5
4	Samuel Wachs	5	6
5	Paul Frenk	6	7
6	Samuel Wolf	7	8
7	Shlomo Wolf	8	9
8	Shlomo Wolf	9	10

מרכז כולל מרמורש מאמריקה בארץ-ישראל ירושלים ת.ד.

זומעדים לעלייה של "המזרחי" בסיגט ומקצועם (בתעתיק מעברית), 1934

ביתו כהקדש לבני מרמורש שהתגוררו בארץ ישראל - למרות שהוא עצמו לא היה יליד המחוז. הבית, שנודע כבית המדרש של יהודי מרמורש ("מאַראַמאַראַשער בית מדרש"), נועד לשימושם של חברי שלושת הכוללים של יוצאי מרמורש: סיגט, וזיניץ וקאסוב. בשנות פעילותו התנהלו בו מאבקים בין שלוש הקבוצות, וביניהן לבין כולל שומרי החומות. לימים השתלטו על בית המדרש חברי "נטורי קרתא" והפכו אותו מעוז לפעילותם. באותה תקופה נהנו בני מרמורש גם מכספים שאסף עבורם "כולל מרמורש מאמריקה", שהחזיק סניף בירושלים. המשבר הכלכלי העולמי בסוף שנות ה-20 של המאה ה-20, אשר הורגש גם במחוז מרמורש, וכן הגבלות ההגירה לארצות הברית, הגבירו את קצב העלייה הפרטית והמאורגנת. המשפחות והצעירים שהתיישבו בשנות ה-20 וה-30 בירושלים אורגנו על ידי הפעיל הציוני אליהו בלנק, שעלה מסיגט. הוא הקים את "התאחדות חלוצי עולי מרמורש", שלימים נקראה "התאחדות יוצאי מרמורש" ובה היו חברות עשרות משפחות. בשנת 1929 התכנסה ועידת היסוד של תנועת "המזרחי" בסיגט ופתחה בפעילות התיישבות רחבת היקף, שכללה גם הקמת חוות הכשרה לחלוצים באחד היישובים החקלאיים במחוז. בראשית שנות ה-30 הצטרפו גם החרדים הלא-ציונים ליוזמות ההתיישבות, ובוועידה שהתכנסה בשנת 1932 בחסותם של עשרות רבנים דנו כאלף משתתפים באפשרויות ההגירה וההתיישבות החקלאית בארץ ישראל. כרוזים לעידוד העלייה פורסמו בראש חוצות עם חתימותיהם של הרבנים, ואפילו הקנאי האנטי-ציוני ר' יואל טייטלבוים שלח את מכתב התמיכה שצוטט בפתיח. על אף התמיכה הציבורית, מפעל ההתיישבות החקלאית של החרדים ממרמורש לא צלח. חרף כישלון זה נמשכה עלייתם של בעלי הון ושל בעלי המקצועות שנדרשו ליישוב העברי, שעבורם הוקצתה מכסה נפרדת של סרטיפיקטים. באמצע שנות ה-30 נבחר איש "ההגנה" יששכר סיטקוב מרחובות להנהלת מרכז "התאחדות האיכרים", ונשלח למזרח אירופה כדי לאתר ולהביא עובדי אדמה יהודים שיחזקו את כוח העבודה החקלאי. כמאה משפחות של איכרים חרדים בעלי

מרמורש בארץ ישראל לא עלה על כמה עשרות. מסמכי כולל "שומרי החומות", שתמך בכל העולים החרדים מהונגריה והקים את בתי אונגריין בירושלים, מעידים שאחדים מיוצאי מרמורש התגוררו בהם. עולים ממרמורש התגוררו גם בבתי ראנד, בבתי מונקטש, בבתי מילנר ובמחנה יהודה. ברובע היהודי שבעיר העתיקה הוקם בשנת 1905 "בית המדרש של חסידי סיגט", שפעל עד מלחמת העולם הראשונה בניהול ר' בנימין הכהן גרוס. תקנותיו נקבעו בהתאם לנוסח ששלח הרבי מסיגט, ר' חיים צבי טייטלבוים (אחיו הבכור של ר' יואל). נראה כי עיקר העולים בתקופה זו היו אנשים מבוגרים שהגיעו לארץ הקודש כדי לחיות בה את שנותיהם האחרונות ולהיקבר באדמתה. בהר הזיתים בירושלים קיימת חלקה שנקברו בה רבים מבני מרמורש. הפעילות הציונית הנמרצת, שהחלה לאחר מלחמת העולם הראשונה והצהרת בלפור, עודדה את יוזמות העלייה של יהודי מרמורש, שהגיעו בעיקר מחלקו הדרומי של המחוז שסופח לרומניה. בשנת 1923 הקימו עולים חרדיים מטרנסילבניה את כפר גדעון בעמק יזרעאל. בשנה העוקבת פרסם הפעיל הציוני חיים וייסבורג בעיתונות היהודית בשפה ההונגרית את תכניתו להקמת "קולוניה" של יוצאי מרמורש ביישוב צור שלום (כיום בשטח קריית ביאליק). בשנת 1925 הגיעו ראשי ההסתדרות הציונית, נחום סוקולוב ומנחם אושישקין, לביקור בטרנסילבניה, שם פגשו את נציגי האיכרים החרדים ממרמורש שביקשו להתיישב בארץ ישראל. שנה לאחר מכן יצאה משלחת מטעם איכרי מרמורש לבחון את הקרקעות שהציעה ההסתדרות לעולים. ההתכתבות השמורה בארכיון הציוני המרכזי מעלה כי בשנת 1927 נשקלה עלייתם של כמה עשרות חקלאים יהודים. מרבית יוזמות ההתיישבות לא יצאו לפועל משום שלעולים חסר ההון העצמי הנדרש לקיומם בשנים הראשונות. העולים ממרמורש שמרו על אורח חיים חרדי ומסתגר גם לאחר עלייתם. לכן החליט ר' יוסף חיים זוננפלד, מנהיג "ועד העיר האשכנזי" (לימים, העדה החרדית), להוריש את

שלושה ימים ורבה

הרבי מסאטמר ב"רכבת ההצלה"

יצחק (צ'יקו) גילה

הרבי מסאטמר (שני משמאל) בהגעתו לשווייץ, 1944
(US Holocaust Memorial Museum, Washington)

הצלת האדמו"ר מסאטמר ברכבת שארגנה "ועדת העזרה וההצלה" הצינונית בבודפשט אינה מתיישבת בקלות עם תורת האדמו"ר, שהיה מתנגד חריף לצינונות. ספרות עשירה עוסקת ב"רכבת ההצלה", אולם קונטרס צנוע שכתב אחד מחסידי האדמו"ר שופך אור מזווית מסקרנת. הסיפור מובא בחוברת המשפחתית "קונטרס נתקיימה ב"י", שנדפסה לחתונה בחצר סאטמר בברוקלין בידי החסיד י"ב עסטרייכער. משפחתם התגלגלה בין מחנות וגטאות בהונגריה, וכחלק מסיפורם מתוארת גם הצלת האדמו"ר "עם הרכבת המיוחדת (הנקראת זאנדער" טראנספאר"ט) שבעד הון רב עלה בידי העסקנים להציל מספר אנשים ברכבת זו".

המחבר מספר שהרכבת יצאה מקלויזנבורג לביל שיישי, יח בסיון תש"ד, והגיעה לבודפשט בשבת יט בסיון. כעבור שלושה שבועות יצאה הרכבת מבודפשט לברגן בלזן, אולם לאחר כמה שעות נסיעה נעצרה בגבול הונגריה-סלובקיה למשך שלושה ימים. לדברי המחבר, העיכוב נבע מ"צו שינוי" שקיבל הגסטפו בבודפשט, לפיו על הרכבת להמשיך לאושוויץ. אלא שהאדמו"ר המעוכב הצליח לשלוח שליח לבודפשט כדי להודיע על שינוי היעד לחיים ראטה, סוחר חרדי ופעיל ציבור שישב בבודפשט. באמצע סעודת השבת קם ראטה והלך למשרדו של קסטנר וביחד הלכו אל אייכמן. עסטרייכער מספר: "הרשע [אייכמן] אמר שאמנם הבטיח לשחרר מסילה [רכבת] זו, אבל אם מחמת סיבה ישתנה הדבר ומסילה זו לא יגיע לחירות אזי ינתן במקומה מסילה אחרת עם ט"ז מאות אנשים".

ראטה נבהל מאפשרות ההחלפה וציין כי הרבי שלו, האדמו"ר, נמצא ברכבת הנדונה. בתגובה אייכמן דרש תשלום גדול יותר, ועסטרייכער מציין "שמעתי הסיפור מר' חיים [ראטה] ולא הבנתי אי אמר הסכום של \$15,000 או \$50,000. לבסוף גייס ראטה את הסכום, והרכבת המשיכה בדרך. משפחת עסטרייכער, כרוב יהודי הונגריה, נשלחה למחנות ברכבת אחרת - אך בהמשך ניצלה. חסידי סאטמר מציינים עד היום את "חג ההצלה" של הרבי בכ"א בכסלו, יום הגעתו לשווייץ.

לעיון נוסף

א' פרבשטיין, בסתר המדרגה: היהדות האורתודוקסית בהונגריה נוכח השואה, ירושלים תשע"ג.

לאחר פתיחת הגבולות של רומניה והונגריה, עלו רבים מניצולי השואה שנשארו באירופה. העולים החרדיים הצטרפו לחצרות החסידיות שקמו לתחייה בארץ, ובעיקר לחצר ויז'ניץ, אך גם לכעשר חצרות חסידיות נוספות הקרויות בשמות היישובים במרמורש - כגון ספינקא, קרצ'ניב, ביצ'קוב וראחוב.

ארגון יוצאי מרמורש הוציא לאור את הירחון "מרמורש-סיגט" בשנים 1960-1974, שהביא עדויות על החיים היהודיים לפני השואה. מלבדו פעלו כתריסר ארגונים של יוצאי היישובים השונים. ביוזמת הפדרציה של יוצאי מרמורש בארצות הברית אוחדה הפעילות, ובשנת 1973 הוקם "בית מרמורש" בדרום תל אביב. בשנותיו הראשונות התקיימה בו פעילות חברתית נמרצת, ובשנים האחרונות מתכנסים בו יוצאי מרמורש וצאצאיהם בחודש מאי לציון יום השנה לשילוח למחנות ההשמדה. יוצאי המחוז פרסמו עשרות ספרים המנציחים את החיים היהודיים העשירים שהתקיימו בו לפני השואה, שהמקיף שבהם הוא "ספר מארמארוש". בין יוצאי מרמורש נמנים הסופר פרופ' אלי ויזל, זוכה פרס נובל; זוכה פרס ישראל לתלמוד, פרופ' דוד וייס-הלבני; ראש השב"כ עמוס מנור; אנשי אקדמיה ואישי ציבור; וכמובן אדמו"רים ורבנים חשובים.

ניסיון נשלחו ממרמורש בשנת 1935, ונקלטו אצל הפרדסנים ברחובות. מרבית העולים המשיכו לשמור על אורח חיים חרדי, הקימו בית כנסת נפרד ושלחו את ילדיהם ל"חדר" במקביל ללימודיהם בבית הספר. לקראת סוף שנות ה-30 נחלש זרם העולים, ועם פרוץ מלחמת העולם השנייה פסק לחלוטין.

"קומי צאי מתוך ההפיכה"

באוגוסט 1940 סופח החלק הצפוני של טרנסילבניה, ובו מחוז מרמורש, להונגריה. מיד לאחר מכן הונהגו חוקים אנטישמיים שחיבלו בשגרת חייהם של היהודים. בשנת 1942 נלקחו עשרות אלפי גברים לשירות ב"פלוגות העבודה" שסופחו לצבא ההונגרי, ורבים לא שרדו. בחודש מרץ 1944 כבש הצבא הגרמני את הונגריה, ואדולף אייכמן נשלח אליה כדי לארגן את השמדת היהודים. חודשיים לאחר מכן נשלחו יהודי מרמורש אל הגטאות, וכעבור כמה שבועות החלו המשלוחים למחנה ההשמדה אושוויץ. בסיום מלחמת העולם השנייה נותרו רק שרידים דלים לקהילות המפוארות שחיו במרמורש.

בשנת 1949 נכשל הניסיון להקים שכונה מיוחדת ליוצאי מרמורש ששרדו את השואה בקצה הצפוני של בני ברק. בעשורים הבאים,

לעיון נוסף

1. י' אלפסי, א' סלאי וא' נצר (עורכים), העיר שבלב: סיגט היהודית, תל אביב 2003.
2. ש"י גרוס וי"י כהן (עורכים), ספר מארמארוש: מאה ושישים קהילות קדושות ביישובן ובחורבן, תל אביב תשנ"ג.
3. מ' קרן-קרץ, מרמורש סיגט: אורתודוקסיה קיצונית ותרבות יהדות חילונית למרגלות הרי הקרפטים, ירושלים 2013.